

РЕЦЕНЗІЯ

Володимир Трофимович, Андрій Сухих

МУДРАЧЕНКО М. ДРУГА ПАРТИЗАНСЬКА БРИГАДА 1942–1944: ВІД ПАРТИЗАНЩИНИ ДО ПАРТИЗАНСТВА. ВІННИЦЯ, 2015. 568 С.

Рецензована праця вінницького краєзнавця Миколи Мудраченка присвячена одному із мало-відомих радянських партизанських підрозділів – Другій партизанській бригаді ім. Й. Сталіна, яка діяла на Вінниччині. Книга цього автора-упорядника відображає подієве тло історії руху Опору на цьому терені через призму особистих поглядів його учасників – від утворення перших підпільних груп до формування партизанських загонів. Очевидно, що будь-яка некупюрована публікація джерел особистого походження стає важливим помічником для науковців і всіх тих, хто цікавиться історією України та рідного краю, особливо, якщо вона здійснена на високому рівні.

Попри те, що партизанський рух активно досліджували у радянській час і почасти за незалежної України, ця тема все ще залишається недостатньо вивченою. Тому публікація нових документальних пластів дозволяє свіжим поглядом подивитися на проблему зародження, організації та діяльності партизанського руху, зокрема, на Вінниччині. Зрозуміло, що опубліковані джерела складають лише невеличку частину збережених документів, але й вони привідкривають завісу над особливостями руху Опору на терені Поділля.

Сюжетна канва праці показує, що підпілля на Вінниччині було сформоване з ініціативи незначної кількості місцевих жителів, яких, як доводять щоденники командира Другої партизанської бригади Анатолія Кондратюка та члена міжрайонного підпільного комітету КП(б)У Вінницької області Андрія Микитенка, підштовхувало розпочати боротьбу із німецькими окупантами бажання вижити в складній військово-політичній ситуації, що склалася у роки німецько-радянської війни. Звичайно, не потрібно відкидати і радянський патріотизм, який був властивим для частини учасників партизанського руху.

Разом із тим, місцеві жителі, які залишилися в окупації, перебували під дилемою вибору : співпрацювати з окупантами чи розпочати боротьбу з ними. Наприклад, А. Кондратюк 12 серпня 1942 р. записав у щоденнику свої роздуми про питання вибору українцями «меншого» (сталінщини) чи «більшого зла» (нацизму) : «Прихожу до висновку, що все зло лежить в середині нашої країни. [...] Народ не має ідеї. Бачить два зла : одне зло, слабше, бачив, сильніше – ні. Хоче побачить. Тут погибель хто познав останнє, а рай – прошле для нього. Але тут ще буде боротьба довга і вперта. Порозумнішають – поборять. Воювати треба вміло. Ворог добре вчить» (с. 134 – 135).

Новизна рецензованої праці полягає в аналізі автором матеріалів новоутвореного фонду Анатолія Герасимовича Кондратюка у Державному архіві Вінницької області (ДАВіО, ф.Р. 6166), який складається із 34 справ, що містять 801 документ. Уважне читання цих джерел підтверджує думку, що в місцевостях, які перебували під німецькою окупацією, не було солідарності в боротьбі з німецькими загарбниками.

Для книги М. Мудраченка характерним є те, що автор провівши серйозну евристичну роботу, найбільший наголос зробив на публікації історичних джерел. У першій її частині (1 – 3 розділи) він скрупульозно описав адміністративно-територіальний устрій, систему місцевих органів влади та діяльність німецьких спецслужб.

Друга частина (4 – 8 розділи) показує діяльність радянського підпілля та Другої партизанської бригади ім. Й. Сталіна на Вінниччині. Тут акцент зроблений на публікації історичних документів (4, 5 і 7 розділи). Ознаки документальних джерел мають і спогади місцевих жителів та партизанів, які знаходяться у додатках до 7-го розділу.

Власне, значну наукову цінність у праці М. Мудраченка, на нашу думку, мають щоденники представників стихійного руху Опору А. Микитенка та А. Кондратюка, які є важливими джерелами з мікроісторії партизанства. Так, наприкінці жовтня 1943 р. останній, встановивши зв'язок із представництвом Українського штабу партизанського руху (далі – УШПР) 3-го Українського фронту, перейшов у його підпорядкування (с. 228) і таким чином став належати до організованого руху Опору.

У цих джерелах особового походження описуються труднощі, з якими довелося зіткнутися підпільникам і партизанам під час окупації на Вінниччині. По-перше, це побутові проблеми, що виникли у період відсутності підтримки партійно-державних органів. По-друге, несприйняття багатьма місцевими жителями спротиву підпільників і партизанів, адже їх дії провокували репресії німецьких поліційних органів проти селян (с. 71, 97, 143). Як наслідок, населення повідомляло гітлерівцям про місця перебування підпільників і партизанів (сс. 168, 172 – 173, 203). У відповідь останні проводили позасудові розстріли «шпигунів», а їх майно конфісковували (с. 222 – 223). Крім того, А. Кондратюк неодноразово згадував також і про таку злободенну особливість повсякденного життя партизанів, як зловживання спиртними напоями (сс. 158, 159, 164, 185, 187, 211, 217, 224, 228, 233, 252).

Цінною є також опублікована післявоєнна кореспонденція А. Кондратюка. Вона показує, по-перше, складності легітимації представників організованого радянського і стихійного руху Опору у післявоєнний час, по-друге, вибірково меморалізацію деяких партизанів, по-третє, особливості «хрущовської» політики пам'яті, що увінчалася штучним збільшенням кількості «народних месників», які боролися із гітлерівськими займанцями.

Вірогідно автор книги зазначив, що на початку війни партизанський рух в Україні мав ознаки стихійного спротиву (с. 96), адже напади на поліцаїв і німецьких військовиків часто були помстою місцевих жителів за вчинені їм та їхнім родинам кривди. Коли ж партизани увійшли в підпорядкування УШПР, їх дії стали більш організованими, оскільки відтоді вони виконували накази командування, що виходили не лише від місцевих потреб, а й фронтових чинників.

Дискусійною є позиція М. Мудраченка стосовно визнання райхскомісара України Еріха Коха агентом радянських спецслужб (с. 39). Автор базує свою думку на тому, що, по-перше, німецький державний службовець не був притягнений Нюрнберзьким трибуналом до відповідальності, по-друге, його не стратили і, по-третє, він дожив до глибокої старості, перебуваючи за ґратами. На нашу думку, такі висновки не узгоджуються із цілями Радянського Союзу під час війни та політикою, яку проводив Е. Кох в Україні. Якщо стверджувати, що встановлення жорстокого режиму в райхскомісаріаті Україна (далі – РКУ) було за вказівкою Кремля, як це роблять деякі дослідники [10], то варто задуматися, чи потрібно було це тоді йому? Очевидно, що ні, оскільки радянські спецслужби та партизани в тилу ворога намагалися розгойдати ситуацію, а втрата потенційних прихильників радянської влади на Волині не була метою СРСР.

Зрештою, ймовірним було збереження життя Е. Коху радянськими та польськими спецслужбами за можливе знання місця перебування так званої Бурштинової кімнати (с. 39). Зокрема, це підтверджують документи, що зберігаються в Інституті Національної Пам'яті Польщі, які досліджував польський тижневик «Rzeczpospolita». Згідно з ними, спецслужби СРСР і ПНР після війни дійсно розшукували бурштинові скарби, втрачені під час війни. Зі слів Е. Коха, коштовності він сховав в одному із бункерів у Кенігсберзі (зараз Калінінград), який був основним місцем перебування гауляйтера Східної Пруссії у 1941 – 1944 рр.. Очевидно, що саме через пошуки втрачених дорогоцінностей смертельний вирок, винесений Е. Коху 1959 р., замінили на «лікування» (!). Дивно лікувати того, кого незабаром мали стратити. Відтоді колишнього ката українців утримували у зразкових умовах у польській в'язниці м. Барчево аж до його кончини у 1986 р. [17].

Журналіст Богдан Юрчук помітив цікавий факт: згідно законодавства ПНР, якщо присуджену смертну кару не виконували протягом десяти років, вона автоматично замінювалася на 25 років позбавлення волі. У її кримінальному кодексі не було передбачено довічного ув'язнення [16]. Тому утримання Е. Коха після відбуття двадцятип'ятирічного терміну потрібно вважати незаконним. Зрештою, таємнича Бурштинова кімната не була знайдена, а відтак історія про причетність до неї Е. Коха все більше схожа на ще один міф, витворений Другою світовою війною.

Потребує уточнення сентенція автора про встановлення тривладдя Альфреда Розенберга, Германа Герінга та Генріха Гімmlера на окупованих територіях (с. 100). Варто зазначити, що управлінська вертикаль зі створенням РКУ була централізованою і діяла за схемою – фіюер (А. Гітлер) – райхсміністр (А. Розенберг) – райхскомісар (Е. Кох). Однак, райхсміністерство у справах східних окупованих територій було територіальним органом влади, тому у сферу його компетенції інколи втручалися інші центральні установи Третього райху, зокрема ті, що займалися виконанням чотирирічного плану (Управління Чотирирічного плану, яким керував Г. Герінг) та забезпечували поліційний контроль (Гестапо, СД і СС на чолі із райхсфіюером СС Г. Гімmlером) [7, с. 29].

До того ж, деструктивні явища в управлінській системі цивільної адміністрації РКУ виявилися також через конфлікт між А. Розенбергом та Е. Кохом. Його причина – принципова розбіжність між поглядами останніх у питанні становища населення України під німецькою окупацією. Прихильник жорсткої політики Е. Кох, заручившись підтримкою фюрера, не схвалював помірковану політику А. Розенберга щодо українців. Унаслідок цього протиріччя остаточний варіант вирішення найголовніших питань у РКУ визначався інколи не лише на рівні генеральних округ, а й гебітскомісаріатів. Частина ж німецьких функціонерів мала на меті усунути від конфлікту між райхсміністром та райхскомісаром, не виконуючи їхніх розпоряджень [6, с. 57 – 59; 74 – 78].

Викликають питання твердження М. Мудраченка про те, що «під час окупації Вінниччина відіграла роль резервуара, з якого забезпечувалися сільгосппродуктами Німеччина, Угорщина та Румунія» (с.102). Очевидно, що Вінницька область не була унікальною в економічній політиці гітлерівців, адже кожний терен України певною мірою використовувався тоді як джерело сировини.

Помилковою є теза автора, що у післявоєнний час Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України) носив таке ж найменування, що і зараз (с. 474). Насправді, із 1945 до 1991 рр. він називався «Партійним архівом Інституту історії партії при ЦК Компартії України» та був філією Інституту марксизму-ленізму при ЦК КПРС [8].

М. Мудраченко не звернув увагу на націоналістичне підпілля та повстанський рух. Певні згадки про діяльність ОУН та УПА на Вінниччині все ж присутні у книзі (с. 48, 56, 277, 415). Однак, через неналежну увагу до українського повстансько-підпільного руху автору не вдалося проаналізувати всі аспекти антинімецького спротиву у зазначеному терені. Відзначимо, що націоналістичне підпілля та УПА на Вінниччині знайшло значне відображення у працях істориків та краєзнавців [1, 2, 3, 4, 9, 13, 14, 15].

Автору, на нашу думку, при підготовці праці потрібно було б використати документи ЦДАГО України, а не зосереджуватися на матеріалах ДАВіО. Так, у ЦДАГО України є фонд № 116, присвячений Другій партизанській бригаді ім. Й. Сталіна. Аналіз цих документів дозволив би глибше розкрити повсякденне життя та організаційно-військові особливості діяльності радянських партизанів на Вінниччині.

Попри те, що у книзі є науковий апарат – посилання на джерела та літературу, примітки та коментарі упорядника, а також географічний покажчик, публікацію тут джерел варто віднести до науково-популярного класу [12, с. 7]. Зокрема, наукове видання містить історичну й археографічну передмови та необхідні структурні елементи джерел (заголовок документа у відповідній виданню формі, дату, місце написання (якщо відомо), сам текст і архівний шифр) [5, с. 9]. Зазвичай, у документальних збірниках архівна легенда подається слідом за текстом історичного джерела, а не у вигляді підрядкових посилань. Крім того, у наукових виданнях згадується фізичний стан оригіналів документів із поданням найголовніших їх параметрів (папір, чорнило, формат, пошкодження тощо), а також спосіб запису (рукопис, машинопис, автограф) та автентичність тексту (оригінал, копія, засвідчена копія).

Опубліковані джерела усної історії (с. 97 – 99, 373 – 378) мають також науково-популярний характер, оскільки інформація усного повідомлення максимально не збережена для читача. Текст-транскрипція кожного джерела усної історії має забезпечуватися редакційним заголовком, який містить загальну характеристику джерела. У заголовку вказується : дата та місце проведення інтерв'ю; прізвище, ім'я, по батькові, дата народження та місце постійного проживання респондента; ім'я та прізвище інтерв'юера. До того ж, у джерелі мають бути виокремлені слова респондента та особи, яка здійснювала інтерв'ю [11, с. LIX – LXII].

Варто також згадати, що у 8-му розділі, який присвячений епістолярним джерелам, не збережена хронологічна послідовність публікації документів. Так, спочатку розміщені джерела створені, у 1967 – 1969 рр., а потім слідують листи 1944 р.

Спрощена публікація джерел свідчить, що книга М. Мудраченка має, більшою мірою, науково-популярний характер і присвячена широким колам суспільства з метою поширення знань про окупацію та партизанський рух на Вінниччині. Разом із тим, варто відзначити, що кращому розумінню документів допомагають детальні коментарі упорядника.

Властивим для даної роботи є також відмова від текстуальних купюр при цитуванні архівних документів. З одного боку, невтручання в текст історичного джерела надало автору можливість неупереджено продемонструвати автентичність використаних матеріалів, з іншого – інколи ци-

тування документів у нарисах супроводжується зайвими даними. (наприклад, на сс. 43 – 44, 53 – 54, 59 – 61, 74, 76 – 78, 97 – 99). На нашу думку, якщо ж автор прагнув показати всі купюри документів, то це потрібно було зробити в окремому розділі.

Помітно і те, що М. Мудраченко не продумав структуру роботи. Як на нас, спочатку потрібно було подати читачу авторські нариси стосовно окупаційної політики та підпільно-партизанського руху на Вінниччині, а вже потім публікувати документи в окремому розділі. Тоді як нарис про Другу партизанську бригаду ім. Й. Сталіна він розмістив у третьому підрозділі третього розділу (сс. 297 – 311) після корпусу документів.

Таким чином, похибки, які є у рецензованій книзі показують, що автору потрібно було більше уваги звернути на структуру, оформлення та наукову корекцію праці. Попри це, книга М. Мудраченка «Друга партизанська бригада 1942–1944: від партизанщини до партизанства» – важливе джерело для дослідників руху Опору в Україні, що висвітлює зародження стихійного спротиву німецьким окупантам на Вінниччині та подальшу його централізацію радянськими партійно-державними органами. Увагу також заслуговує і публікація епістолярних джерел післявоєнного часу, які проливають світло на невмотивоване визнання деяких осіб не лише учасниками руху Опору, а й командирами вигаданих партизанських загонів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Алетіяно-Попівський Є. З ідеєю в серці – зі зброєю в руках : збірка писань. Лондон, 1980. 419 с.
2. Гальчак С. Опір націоналістичного підпілля. Визволення Вінниччини від нацистських загарбників (20 грудня 1943 – 28 березня 1944 рр.) : монографія [3-є вид., допов. та переробл.]. Вінниця, 2010. С. 181 – 195.
3. Гальчак С. Протидія сил національно-визвольного спрямування заходам німецької окупаційної влади на території Вінниччини. Сторінки воєнної історії України : збірник наукових статей. Київ, 2006. Вип.10. Ч. 1. С. 322 – 339.
4. Гальчак С. Сили національно-визвольного спрямування на теренах Поділля в період нацистської окупації краю. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Вінниця, 2004. Вип.4. С. 136 – 147.
5. Гірич І., Ляхоцький В. Видання україномовних епістолярних джерел кінця XIX – початку XX ст. Методичні рекомендації. Київ, 2000. 30 с.
6. Гончаренко О., Гончаренко І., Куницький М. Нацистська окупаційна політика у сфері освіти на теренах райхскомісаріату «Україна» (1941 – 1944 рр.) : монографія. Київ, 2014. 231 с.
7. Гончаренко О., Куницький М., Лисенко О. Система органів місцевого управління на території райхскомісаріату «Україна» та «військової зони». 1941–1944 рр. Київ, 2014. 151 с.
8. Історія архіву. URL: http://cdago.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2&Itemid=6.
9. Коломієць І. ОУН-УПА на Вінниччині у роки боротьби за Українську самостійну соборну державу. Літин, 2010. 247 с.
10. Кралюк П. Еріх Кох. До річниці 9 травня. URL: <http://www.radiosvoboda.org/a/24574671.html>.
11. Методичні рекомендації до видання джерел усної історії. Усна історія Степової України. Запоріжжя, 2008. Т.1. С. LV – LXIX.
12. Німчук В. Правила видання пам'яток, писаних українською мовою та церковнослов'янською українською редакції. Проект. Київ, 1995. 34 с.
13. Нескорені: національно-визвольний рух на Вінниччині 40 – 50-х рр. XX ст.: мовою документів і досліджень. Вінниця, 2009. 304 с.
14. Рудник О. Надсобський край: маловідомі сторінки історії : 20-й річниці незалежності України присвячується. Іллінци, 2011. 92 с.
15. Сергійчук В. Український здвиг. Т. 4. Поділля. 1939-1955. Київ, 2005. 840 с.
16. Юрчук Б. Бурштинова комбінація. *Львівська пошта*. 2009. №16 (754). 14 лютого. URL: <http://www.lvivpost.net/suspilstvo/n/3307>.
17. Gmyz C. Jak SB i KGB tropily Bursztynową Komnatę. URL: <http://www.rp.pl/arttykul/260747-Jak-SB-i-KGB-tropily-Bursztynowa-Komnate.html#ap-1>.